

УДК 332.012.324

Т. О. Заєць,
асистент кафедри менеджменту,
Київський Національний Університет технологій та дизайну

СТАНОВЛЕННЯ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто історичні, економічні та правові передумови виникнення і розвитку корпоративних структур та корпоративного управління в Україні. Розкрито витоки та походження корпоративних відносин та корпоративного управління. На основі історичного аналізу виділено етапи розвитку корпоративних відносин та корпоративного управління в Україні.

In article are considered historical, економические and legal preconditions of origin and development корпоративных structures and a corporate governance in Ukraine. Розкриты sources and ways of origin of corporate relations and a corporate governance. On the basis of the historical analysis are allocated етапы developments of corporate relations and a corporate governance in Ukraine.

Ключові слова: корпоративне управління, корпоративні структури, корпоративне право, корпоративні об'єднання, акціонерна форма власності, акціонерні товариства.

Key words: a corporate governance, corporate structures, the corporate right, corporate об'єднання, a joint-stock pattern of ownership, joint-stock companies.

Історія формування корпоративних структур бере початок ще в Стародавньому Римі, де економіці були вже відомі корпоративні об'єднання: римське товариство лихварів, ремісничі гільдії, торгово-промислові палати, союзи та асоціації [1, с. 62]. Подальший розвиток корпоративного управління відбувався в Європі в часи середньовіччя, де поширені були гільдії, що розподілялись за предметом діяльності купців. Гільдіям була властива солідарна відповідальність учасників, заснована на умовах спільної діяльності, що значно зменшувало ризики.

Відкриття нових країн в XV—XVI століттях дало поштовх для розвитку крупних підприємств і акціонерна форма виявилась найбільш придатною. Перші прототипи сучасних акціонерних компаній склались на основі крупних торговельно-промислових підприємств Англії і Голландії, найбільшими з яких були англійська Ост-Індська компанія (1600 рік) і Голландська Ост-Індська компанія (1602 рік). Також ці компанії були першими акціонерними товариствами, які виплачували дивіденди по акціях. Щорічний дивіденд, що виплачувався акціонерам, становив при-

близно 18%. Це сприяло розвитку біржової торгівлі. В свою чергу, досвід Голландії та Англії поширився і на інші країни [2, с. 129]. Але лише за часів промислової революції в країнах Заходу був досягнутий найвищий рівень усупільнення капіталів. Сьогодні у розвинутих країнах Заходу корпоративні відносини охоплюють до 80—90% загального обсягу виробництва, що характеризує систему корпоративних відносин як провідну та найдинамічнішу в західній економіці [3, с. 141].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Корпоративні відносини, що набули стрімкого розвитку в Україні за останні сімнадцять років, мають свою специфіку, яка склалась завдяки особливості історичного розвитку. Таким чином, доцільно прослідкувати еволюцію корпоративних структур та розвиток корпоративного управління в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГРУНТУВАННЯ

Розвиток корпоративних структур в Україні розпочався давно і розвивався дуже повільно.

Так, до початку XX століття в

Україні, яка входила до складу Російської імперії, переважав розвиток дрібного підприємництва. Становлення корпоративних структур йшло дуже повільно.

Ще за часів Петра Першого почалося освоєння акціонерної форми товариств. У його Указах від 27 жовтня 1699 року, 27 жовтня 1706 року, 2 березня 1711 року та 8 листопада 1723 року купцям рекомендувалося "...торговать компаниями... по примеру торгового класса иностранных государств... иметь об этом с общего совета..." [2, с. 130]. Тобто вже в ті часи було закладено початок використання акціонерної форми управління, заснованої на досвіді закордонних держав. Але тоді не було потреби об'єднувати торгову діяльність або залучати додатковий капітал, тому що існувала лише внутрішня торгівля, конкуренція і торгові ризики якої були незначними. Отже, не було підґрунтя для розвитку корпоративних структур.

У другій половині XVIII століття завдяки розвитку зарубіжної торгівлі в Росії з'являються перші акціонерні компанії. Однією з перших була "Российская в Константинополе торгующая компания". Ініціаторами її створення виступали венеціанські купці [2, с. 130]. Але таких компаній було небагато і законодавча діяльність їх ніяк не регулювалась, а внутрішні корпоративні норми були вкрай невизначеними [4]. Тобто можна зазначити, що в той час компанії існували без державного контролю. Тому можна сказати, що вони були фактично тінювими, не брали участі в формуванні державної казни та існували за власними законами.

На початку XIX століття почалась так звана легалізація акціонерних компаній. З'являються перші нормативні акти, що стосуються їх діяльності. Таким чином, держава зробила першу спробу контролювати таку форму підприємницької діяльності.

Отже, акціонерна форма підприємницької діяльності почала активно розвиватись. Почали створюватись різні види акціонерних об'єднань, але ці укази та маніфести не давали змогу законодавчо регулювати діяльність акціонерних товариств, контролювати зміст статутів та подалі їх діяльність. Як відомо, відсутність контролю завжди призводить до безладдя і, таким чином, на той час існували численні факти зловживання. Це привело до нових реформ.

Так, в Україні з 1864 по 1873 роки було 60 акціонерних банків, 46 з яких були комерційними, а 14 — інвестиційними. З 1893 по 1901 роки було відкрито 219 акціонерних компаній із загальним статутним капіталом 328,8 млн крб. До кінця 1901 року число

акціонерних компаній досягало 1506, а їх сукупний статутний капітал становив 2467 млн крб. Дохід на капітал складав більше ніж 6% [2, с. 130]. Завдяки створенню об'єднань власний капітал акціонерних товариств з 1893 по 1899 роки збільшився: у хімічній промисловості — на 242%, у гірничій — на 302%, у металевій — на 665%, у керамічній — на 433%. У середньому по народному господарству України власний капітал акціонерних товариств у зазначений період зріс на 134% [3, с. 142].

У 1903 році було прийнято Перший статут, в якому було вказано види товариств, такі як артельне товариство, повне товариство, товариство на вірі й акціонерне товариство. В цьому статуті також було визначено основи правового положення кожного з товариств. Далі було прийнято ряд законів, які регулювали роботу акціонерних товариств. Отже, на нашу думку, саме в цей час з'явився державний контроль об'єднань з акціонерною формою власності.

Після революції, 10 березня 1917 року Тимчасовий уряд прийняв постанову, що усуває багато обмежень, які діяли раніше відносно діяльності акціонерних компаній [4]. Це призвело до активного розвитку акціонерних підприємств. Так, за умов складної політичної ситуації було засновано 734 акціонерних товариства, що вдвічі перевищувало показник 1916 року [3]. Але в кінці того ж року ситуація змінилась. Революція та Перша світова війна щент зруйнували економіку, товарно-грошові відносини були замінені натуральним господарством.

У 20-х роках, під час нової економічної політики, акціонерні компанії з'являються знову. В ті часи вже існували такі види товариств, як просте, повне, товариство на вірі, товариство з обмеженою відповідальністю та акціонерне товариство [4]. Було встановлено порядок створення, функціонування, регулювання діяльності та ліквідації акціонерних товариств. З'являються нові форми об'єднань, такі як трест і синдикат. Так, у 1920 році існувало 20 акціонерних товариств, а на початку 1925 року їх налічувалось більше 150 [3].

З 1925 року держава цілеспрямовано виживає з економіки приватні форми господарювання. Так, у Положенні про господарські товариства 1927 року прямо вказується, що акціонерні товариства є такими лише за формою, а за своєю сутністю — це державні підприємства [4]. Таким чином, до початку 30-х років акціонерна форма підприємницької діяльності, так само, як і інші приватні форми, була ліквідована шляхом реорганізації в державні об'єднання.

Отже, можна зазначити, що з 30-

х років ХХ століття аж до часів перебудови приватна форма господарської діяльності в Україні не існувала, як взагалі на всій території СРСР. Цей факт зумовив відставання на декілька десятиріч української економіки від європейської та американської економік. За цей період існувало лише три за своєю суттю державні акціонерні товариства: Банк, що обслуговував зовнішню торгівлю СРСР, а пізніше Зовнішньоекономічний банк СРСР (створений у 1924 р.); Загально акціонерне товариство "Інтурист" (створене у 1929 р.); Страхове акціонерне товариство СРСР (створене у 1973 р.) [4].

З 1985 року ситуація змінилась. Починається відродження підприємницьких акціонерних товариств. Так, Ярославське виробниче об'єднання "Червоний жовтень", Львівське виробниче об'єднання "Конвеєр" та інші починають випуск та реалізацію "акцій трудового колективу та акцій підприємств" [4]. Отже, досвід цих об'єднань можна вважати як першу спробу відродження корпоративних відносин. Але вони так і залишались державними підприємствами.

З 1988 року почали створюватись спільні підприємства, які об'єднували іноземних та радянських суб'єктів господарювання. З прийняттям Закону "Про кооперацію в СРСР" в 1988 році розпочинається період перебудови. Починається процес масової появи приватних підприємницьких структур, так званих кооперативів. Отже, можна відмітити, що з цього часу почалося відродження приватного сектору економіки.

19 червня 1990 року Радою Міністрів СРСР було затверджено Положення про акціонерні товариства і товариства з обмеженою відповідальністю та Положення про цінні папери. Це привело до масової появи акціонерних товариств. Усього за один рік в СРСР було створено 1432 господарських товариств, з яких було 402 — акціонерні товариства (28%) та 1030 — товариства з обмеженою відповідальністю (72%). В Україні було створено 166 господарських товариств, з них 27 — акціонерних товариств (16%) і 139 — товариства з обмеженою відповідальністю (84%) [5]. Але слід зауважити, що всі вищевказані постанови мали значні недоліки, які призвели до масового шахрайства, банкрутств та зловживань.

З 1991 року після виходу України зі складу СРСР і набуття політичної та економічної незалежності розвивається власне законодавство, яке також регулює процес створення та діяльності акціонерних товариств. Саме з цього часу відокремлюється розвиток корпоративних структур в Україні від корпоративних структур країн колишнього

СРСР, з'являються свої специфічні відмінності та власний шлях розвитку економіки.

З прийняттям низки законів, таких як Закон "Про підприємництво", Закон "Про власність", Закон "Про підприємства в Україні", Закон "Про цінні папери та фондову біржу", з'явилась правова основа розвитку ринкової економіки України, вперше були визначені учасники таких відносин, були виділені різноманітні організаційно-правові форми підприємницької діяльності, які включали в себе і корпорації. Це призвело до появи перших українських корпорацій, таких як корпорація "Укрінмаш", корпорація "Укрспецекспорт", суд-ноплавна компанія "Укррічфлот", хімічний концерн "Стіррол", холдінг "Азовмаш" та інші.

Слід зауважити, що за всю історію розвитку підприємницької діяльності, корпорація як організаційно-правова форма з'явилась в Україні після становлення її держави. Отже, на думку автора, саме в цей період виникли корпоративні відносини та корпоративне управління в Україні.

З прийняттям ряду приватизаційних законів, таких як Закон "Про приватизацію майна державних підприємств", Закон "Про приватизацію невеликих державних підприємств", Закон "Про приватизаційні папери", розпочався широкий процес приватизації та корпоратизації державних підприємств, що привело до масової появи приватних корпорацій. Було встановлено державний контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції та утворення монополій (Закон України від 26 листопада 1993 року "Про антитимопольний комітет"). Але слід зауважити, що перше Українське законодавство виявилось доволі недосконалим. Не були враховані помилки дореволюційної Росії та помилки іноземних держав.

Починаючи з 1996 року, почали проводитись реформи в законодавчій базі. Перегляд існуючих норм корпоративного законодавства передбачає наступне:

— Внесено зміни до Законів України "Про господарські товариства" та "Про антимопольний комітет".

— У 2003 році прийнято Цивільний кодекс, який містить спеціальний розділ, присвячений регулюванню господарських товариств та Господарський кодекс України, який встановлює відповідно до Конституції України правові основи господарської діяльності, що базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності [6]. У зв'язку з цим втратили чинність Закони України "Про підприємства", "Про підприємництво" та інші.

— Прийнято Закон України від 30 жовтня 1996 року "Про державне

Таблиця 1. Етапи розвитку корпоративних відносин та корпоративного управління

Етап	Період	Історичний етап	Характеристика
1 етап	До початку XX ст.	Зародження (зародження корпоративних відносин)	Зародження корпоративної форми підприємства, поява перших акціонерних компаній. На початку XIX століття з'явилися перші спроби державного контролю підприємницької діяльності.
2 етап	1903 – 1927рр.	Становлення (часи нової економічної політики)	Законодавче затвердження багатьох типів корпоративних товариств, що привело до активного розвитку акціонерних компаній та корпоративних відносин.
3 етап	1927 – 1985рр.	Занепад (часи занепаду, господарювання державних структур)	Ліквідовано корпоративну форму підприємницької діяльності шляхом реорганізації підприємств у державні об'єднання, зникнення корпоративних відносин та корпоративного управління.
4 етап	1985 – 1991рр.	Відродження (часи відродження корпоративних структур)	Починається відродження корпоративних підприємств, випускаються та реалізуються «акції трудового колективу та акції підприємств», починається відродження приватного сектора економіки. З 1990 року починається відродження законодавчої бази, яка регулює діяльність корпоративного сектора, що веде до відродження корпоративних відносин та корпоративного управління.
5 етап	Починаючи з 1991 року	Нове становлення (бурхливий розвиток корпоративних структур)	При набутті політичної та економічної незалежності України починається розвиток власного законодавства, проводяться глобальні реформи. Відбувається бурхливий розвиток корпоративних відносин та корпоративного управління в Україні як самостійній державі.

регулювання ринку цінних паперів в Україні", який визначає правові засади здійснення державного регулювання ринку цінних паперів та державного контролю за випуском і обігом цінних паперів в Україні; Закон України від 10 грудня 1997 року "Про національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів України"; внесено суттєві зміни до Закону України від 22 лютого 2006 року "Про цінні папери і фондовий ринок". Тим самим вдосконалено законодавство про цінні папери та фондовий ринок.

— створено правову базу з питань управління державними корпоративними правами: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 травня 2000 року "Про управління корпоративними правами держави", в якій передбачається наявність представника органу, уповноваженого управляти корпоративними правами держави в органах управління господарських товариств, порядок проведення конкурсу з визначення уповноваженої особи на виконання функцій з управління корпоративними правами держави, порядок звітності цих представників та порядок управління акціями, які перебувають у державній власності [7]; Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2004 року "Про затвердження основних концепту-альних підходів до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави". Тим самим визначені корпоративні права, суб'єкти управління корпоративними правами, механізм забезпечення захисту інтересів, контроль та оцінка ефективності управління корпоративними правами держави, організаційне та кадрове забезпечення діяльності

корпоративних структур [8].

— Прийнято низку законодавчих актів, що регулюють діяльність ринку фінансових послуг та інститутів спільного інвестування, а саме: Закон України від 12 липня 2001 року "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" та Закон України від 15 березня 2001 року "Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди).

— Відбувається сприяння розвитку корпоративного управління — видано Указ Президента України від 21 березня 2002 року "Про заходи щодо розвитку корпоративного управління в акціонерних товариствах", рішення Державної Комісії з цінних паперів та фондового ринку від 11 грудня 2003 року "Про затвердження принципів корпоративного управління", рішення Державної Комісії з цінних паперів та фондового ринку від 8 квітня 2004 року "Про затвердження зразкових Статуту та внутрішніх положень відкритого акціонерного товариства", розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 січня 2003 року "Про затвердження заходів щодо реалізації пріоритетних напрямків розвитку корпоративного управління в акціонерних товариствах".

— Прийнято Закон України "Про акціонерні товариства" від 17 вересня 2008 року № 514-VI.

Ці зміни призвели до розвитку інфраструктури фондового ринку та збільшення кількості акціонерних товариств, які створилися шляхом корпоративізації державних підприємств. Починаючи з 1991 року, в Україні було створено близько 227 тис. господарських товариств, з яких понад 35 тис. — акціонерні [9].

Узагальнюючи історичний аналіз, автором пропонується виділити етапи розвитку корпоративних відносин та корпоративного управління, які мали свої певні ознаки. В табл. 1 автором надано характеристику етапів розвитку корпоративних відносин та корпоративного управління.

ВИСНОВКИ

Розглянувши історичний аспект розвитку корпоративних відносин, можна зробити висновки, що корпоративні структури, які пройшли значний шлях економічного, структурного та правового розвитку виявилися надзвичайно економічно вигідними і отримали значне поширення у різних країнах світу. Український досвід становлення корпоративних структур та корпоративного управління порівняно з європейським досвідом є доволі молодим, але розвивається дуже бурхливими темпами і має велике майбутнє. Також слід зазначити, що для ефективного та прогресивного розвитку корпоративного управління необхідно продовжити реформування його механізмів та законодавчої бази.

Література:

- Петров Ю.А. Реформа корпоративних інститутів і створення соціального ринкового господарства // Російський економічний журнал. — 2000. — №4. — С. 58—75.
- Ягмурджи А.В. Еволюція становлення та розвитку корпорацій: організаційно-економічний аспект // Вісник економічної науки України. — 2008. — №1. — С. 128—131
- Розвиток корпоративізму і корпоративних відносин в економіці України / За. чл. чл.-кор. НАН України В.І. Голікова. — К.: Ін-т екон. прогнозув., 2002. — 304 с.
- Спасибо-Фатєєва І.В. Історико-економічний нарис розвитку акціонерного руху в Україні // Проблеми законності. — 2000. — №45 — С. 71—75.
- Алексеев М. Ю. Рынок ценных бумаг. — М.: Финансы и статистика, 1992.
- Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р.
- Постанова Кабінету Міністрів України "Про управління корпоративними правами держави" від 15 травня 2000 р.
- Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження нових концептуальних підходів до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави" від 11 лютого 2004 р.
- Галунов Д.В. Роль законотворчих процесів в створенні і розвитку акціонерних обществ // Государственный информационный бюллетень о приватизации. — 2003. — №4. — С. 36.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2010 р.